

PSIXOLOGIYA FANINING TARIXIY TARAQQIYOTI

O'razboyev Sardor

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Jismoniy madaniyat fakulteti

Jismoniy madaniyat yo'nalishi 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17960370>

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixologiya fanining paydo bo'lishi, shakllanishi va tarixiy taraqqiyot bosqichlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Qadimgi falsafiy qarashlardan boshlab, o'rta asr Sharq va G'arb mutafakkirlarining psixologik fikrlari, shuningdek, psixologiyaning mustaqil fan sifatida vujudga kelishi va zamonaviy yo'nalishlari yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: psixologiya, ruhiyat, ong, xulq-atvor, tarixiy taraqqiyot, psixologik ta'limotlar.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the emergence, formation, and historical development of the science of psychology. Starting from ancient philosophical views, the psychological thoughts of medieval Eastern and Western thinkers, as well as the emergence of psychology as an independent science and its modern directions, are highlighted.

Keywords: psychology, psyche, consciousness, behavior, historical development, psychological teachings.

Аннотация: В данной статье представлен научно-теоретический анализ возникновения, формирования и исторического развития науки психологии. Начиная с античных философских взглядов, освещаются психологические идеи средневековых восточных и западных мыслителей, а также становление психологии как самостоятельной науки и её современные направления.

Ключевые слова: психология, психика, сознание, поведение, историческое развитие, психологические учения.

Psixologiya — inson ruhiyati, ong va xulq-atvorini o'rganadigan fan bo'lib, u insoniyat taraqqiyoti davomida bosqichma-bosqich shakllangan. Dastlab psixologik bilimlar falsafa tarkibida rivojlangan bo'lsa, keyinchalik mustaqil ilmiy fan sifatida ajralib chiqqan. Psixologiya fanining tarixini o'rganish inson psixikasini chuqurroq anglash, zamonaviy ilmiy qarashlarning shakllanish manbalarini tushunishga xizmat qiladi. Psixologiya tushunchasining rivojlanish tarixi:

1.bosqich: Psixologiya –ruhni o'rganadigan fan (mill.avv.6 asr-16milodiy). Qalbni mavjudligi tufayli har doim hayotdagi tushunarsiz hodisalarni tushuntirib berishga harakat qilinib kelingan. Jonlilikda hodisalarning va

harakatlarning sabablari ko'rib kelingan. Aristotel barcha organik jarayonlarda psixologiya tushunchasini kiritgan, shuningdek o'simlik, hayvonot va ongli mavjudotlarni belgilab chiqqan. Insonda jismoniy tanadan tashqari undan farqlanuvchi yana nimadir borligi haqidagi tasavvurlar qadimdan mavjud bo'lgan. Eng qadimgi davrlardayoq inson tush ko'rish hodisasi orqali ayrim odamlarning noyob qobiliyatlarini (masalan, ovdagi muvaffaqiyatlar) o'lim va boshqa hodisalarning sabablarini tushuntirishga intilgan. Ammo dastlabki qarashlar mifologik xarakterda edi. Ular fikrlash orqali emas, ko'r-ko'rona ishonch vositasida. Ruh haqidagi qarashlar ko'pincha nafas bilan bog'lanardi, ruhni esa uchar mahluq sifatida tasavvur etardilar. Psixologiya haqidagi fikrlar qadim zamonlardan beri mavjuddir. Ilk davrlarda psixologik xususiyatlarni jonning ishi deb tushuntirilgan. Jonning o'zi esa odam tanasidagi maxsus ikkilamchi jism deb qaralgan. Bunday tasavvurlar «animizm» deb ataladi. Animizm so'zi –anima «jon» degan ma'noni anglatadi. Platonning «ideyalar tug'ma bo'ladi» degan g'oyalari psixologik fikr taraqqiyotiga juda katta hissa qo'shdi. Platon ta'limotiga ko'ra «ideyalar» mohiyati abadiy va o'zgarmas, ularning tabiiy olamdan tashqarida oliy olam mavjud bo'lib, ularni odam ko'zi bilan ko'ra olmaydi. Platon psixologiyada «dualizm» oqimining asoschisi hisoblanadi. Dualizm so'zi ikki yoqlamalik yoki ikki mustaqil fikr degan ma'noni anglatadi. Dualizm ta'limoti mohiyati moddiy va ruhiy olam tana va psixikaning bir-biriga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lib, azaldan qarama-qarshi narsalar deb tushuntiradi. Aristotelning «Jon haqida» asari o'sha davrdayoq psixologiya maxsus fan sifatida maydonga kela boshlaganidan dalolat beradi. Ana shu tufayli psixologiya jon haqidagi fan sifatida maydonga kelgan vazirgi kunda psixologiya fani o'z mazmunini anglatadi. Arastu kishilik tafakkuri tarixida birinchi bo'lib ruh va jonli tananing ajralmasligini isbotlab berdi. Unga ko'ra, jon qismlarga bo'linmaydi, lekin u faoliyatimiz davomida oziqlanishi, his etishi va harakatga kelishi, aql-idrok kabi turlarga oid qobiliyatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Birinchi qobiliyatlar o'simlik uchun, ikkinchisi va uchinchisi hayvonlarga, to'rtinchisi esa insonlar uchun xosdir. O'simliklar, hayvonlar ruhi va aql idrok odam ruhi ta'limoti bilan Arastu oliy qobiliyatlar va ularning negizida paydo bo'lishini bildiradigan rivojlanish tamoyilini joriy etdi. Arastu organizmning tabiatdan olgan qobiliyatlarni faqat o'zining xususiy faolligi orqali ruyobga chiqarishga asoslangan holda xarakterning faoliyatda shakllanishi to'g'risidagi nazariyani ilgari surdi. Geraklit, Demokrit, Aflotun, Arastularning ta'limotlari keyingi asrlarda psixologik g'oyalarni rivojlanishida tayanchnuqta bo'lib hisoblanadi. Mazkur davrlarda

Sharqda ham ilk psixologik qarashlar yuzaga keldi. Sharqda psixologik qarashlarning paydo bo'lishida Sharq mutafakkirlarining roli katta bo'lgan. Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek kabilar o'zlarining inson psixikasi va yosh avlodni tarbiyalashga doir boy fikrlar va qarashlarini meros sifatida qoldirganlar. Ular orasida ayniqsa Abu Ali ibn Sinoning mantiq, metafizika, tabiiy fanlar, ayniqsa, tibbiyot haqidagi fikrlari o'sha davr ilmiy taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi. U maxsus psixologik muammolar bilan shug'ullangan olimlardan biridir. Uning ruh, asab tizimi haqidagi qarashlari katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, Abu Ali ibn Sinoning temperament xususiyatlariga qarab yondashish zarurligi haqidagi fikrlari ming yildan so'ng ham zamonaviy psixologiyada o'z qimmatini yo'qotmagan. Abu Ali ibn Sino dunyoda birinchi bo'lib psixoterapevtik usullarni qo'llab ko'rgan olimlardan biridir. Asta-sekin ruh haqidagi tushuncha hayotning barcha ko'rinishlariga emas, faqat hozir biz psixika deb atalgan darajaga nisbatan qo'llanaboshlandi. Psixika kategoriyasining negizida idrok va tafakkurdan tashqari ong tushunchasi yuzaga keldi, buning natijasida ixtiyoriy harakatlar va ularni nazorat qilish imkoniyati tug'ildi. Masalan, Galen (eramizdan oldingi II asr) fiziologiya va tibbiyot yutuqlarini umumlashtirib, psixikaning fiziologik asoslari to'g'risidagi tasavvurlarini yanada boyitdi. Uning ilgari surgan g'oyalari «ong» tushunchasi talqiniga muayyan darajada yaqinlashadi. XVII asr biologiya va psixologiya fanlari uchun muhim davr bo'lib hisoblanadi. Jumladan fransiya olimi Dekart (1596-1650) tomonidan xulq-atvorning reflektor (g'ayriixtiyoriy) tabiatga ega ekanligini kashf etilishi, yurakdagi mushaklarning ishlashi (faoliyati) qon aylanishning ichki mexanizmi bilan boshqarilayotganligini tushuntirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, refleks (lotincha reflexus aks ettirish) organizmning tashqi ta'sirga qonuniy ravishdagi javob reaksiyasi sifatida talqin qilinib, asab-mushak faoliyatini ob'ektiv tarzda bilish vositasiga aylandi. Sezgi, assotsiatsiya, ehtiros yuzaga kelishini izohlashga imkon yaratildi. Psixologiya fanining ilmiy asosga qurilishida ingliz olimi Gobbnsning ahamiyati katta. Niderlandiyalik olim Spinoza (1632-1677) ongni katta ko'lamga ega materiyadan sira qolishmaydigan voqelik, ya'ni yaqqol narsa deb, tushuntirdi. U determinizm (lotincha determinata - belgilayman) tamoyilining, ya'ni tabiat, jamiyat hodisalarining, shu jumladan psixik hodisalarining ob'ektiv sabablar bilan belgilanligi haqidagi ta'limot targ'ibotchisi edi. XVII asrdagi yirik nemis mutafakkiri Leybnits (1646-1716) ning ta'limoti matematika, jumladan, integral va differensial hisoblarni kashf etilishiga ta'sir etgan edi. Psixika hayot manzarasi

arifmetik yig'indi tariqasida emas, balki integral tarzda namoyon bo'ladi. Leybnits tasavvurlarning uzluksiz chegaralanishig'oyasiga tayangan holda persepsiya (bevosita ongsiz idrok)ni appersepsiyalar diqqat va xotirani o'z ichiga olgan anglangan idroklardan farqlagan edi. Leybnits psixologiyaga psixikaning faolligi tabiati va uzluksiz rivojlanishi hamda psixikaning onglik va ongsizlik ko'rinishlari o'rtasidagi murakkab nisbat haqidagig'oyani olib kirdi. XVII asrda empirizm va sensualizmni tajriba va his etiladigan bilimning «sof» aql-idrokdan afzalligi haqidagi ta'limotning, ya'ni aqlda hech qanday tug'ma g'oyalar va tamoyillar bo'lishi mumkin emasligi haqidagi ta'limotning oldingi marraga ko'tarilishiga olib keldi. Bu ta'limotni ingliz faylasufi va pedagogi Jon Lokk (1632-1704) astoydil himoya qilib chiqqan edi. Uni empirik psixologiyaning asoschisi deb, hisoblash qabul qilingan. Barcha bilimlarning tajribadan kelib chiqishi haqidagi ta'limot psixologiya uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Chunki u ruhiy hayotning aniq faktlari oddiy hodisalardan murakkab hodisalarga o'tish yo'llaripuxta o'rganilishini taqazo etadi. J. Lokkning fikricha, tajribaning ikkita manbai mavjud bo'lib, biri tashqisizgi a'zolarining faoliyati (tashqi tajriba) va ikkinchisi o'zining xususiy miyani idrok etuvchi aqlning ichki faoliyati (ichki tajriba) dir. Kishi hech qanday g'oyalarga ega bo'lmagan holda dunyoga keladi. Uning ruhi –«toza taxta» bo'lib, keyinchalik unga tajriba yozuvlari bitiladi. Tajriba oddiy va murakkab g'oyalardan tarkib topadi. Bu g'oyalar yo sezgilardan, yo ichki idrok (refleksiya) lardan hosil bo'ladi. Ikkinchi holatda ong real narsalarga emas, balki o'z xususiy mahsuliga yo'naltirilib, o'zi bilan o'zi bo'lib qoladi. J. Lokkning refleksiya ta'limoti kishi psixologik faktlarni interospektiv tarzda biliboladi degan taxminga asoslangan edi. Bu bilan yanadualizm ta'limoti ilgari suriladi. Ong va tashqi olamni prinsipial jihatdan turlicha usullar yordamida bilish mumkinligi jihatidan ham ular bir-biriga qarama-qarshi qo'yilar edi. J. Lokkning tashqi va ichki tajriba to'g'risidagi talimoti ikki xil xarakterga ega ekanligi ham materialistic talimotlarning taraqqiyotiga turki bo'ladi. XVIII asrga kelib nerv sistemasini tadqiq qilishda ulkan yutuqlarga erishildi (Galler, Proxazka). Buning natijasida psixika miya funksiyasi ekanligi haqidagi ta'limot vujudga keldi. Ingliz tadqiqotchisi Charlz Bell va fransuz Fransua Majandi tomonidan yoyiluvchi va harakat nervlari o'rtasidagi tafovut ochib berildi. Uning negizidapsixologiya fanida reflektor yoyi degan yangi tushuncha paydo bo'ldi. Bularning natijasida ixtiyoriy (ongli) va ixtiyorsiz (ongsiz) reflektor turlari kashf qilindi. «Psixologiya» so'zi birinchi marta 1590-yilda nemis

teolog olim R.Goklenius tomonidan qo'llanilgan edi.XVIIIasrda esa nemis olimi X.Volf birinchi marta ilmiy atamalar qatoriga«psixologiya»atamasini yozdi .

XIXasrning70-80-yillarida psixologiya fani mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi. Ilmiy psixologiyaning, xususan, eksperimental psixologiyaning asoschisi sifatida 1879-yilda Leypsigs dunyoda birinchi bo'lib eksperimental psixologik laboratoriyani ochdi. XXasrning birinchi yarmida amaliy psixologiyaning ko'plab maxsus bo'limlari yuzaga keldi. Mehnat psixologiyasi, pedagogic psixologiya, tibbiyot psixologiyasi va boshqalar.

XXasrning ikkinchi yarmidailmiy-texnik inqilob psixologiyaga katta ta'sir ko'rsatdi.

To'rtinchi bosqich. Psixologiya ob'ektiv qonuniyatlarni, psixikaning faoliyat va ifodalanish mexanizmlari, shuningdek, faktlarni o'rganuvchi fan sifatida rivojlandi.

Psixologiya fanining tarixiy taraqqiyoti insonning o'z ruhiy olamini anglashga bo'lgan ehtiyoji natijasida yuzaga kelgan murakkab va uzluksiz jarayondir. Dastlab falsafa va tibbiyot tarkibida rivojlangan psixologik qarashlar vaqt o'tishi bilan mustaqil fan sifatida shakllandi va ilmiy metodlar asosida boyib bordi. Qadimgi va o'rta asr mutafakkirlarining ilmiy merosi, yangi davr olimlarining nazariy qarashlari hamda zamonaviy psixologik yo'nalishlar bugungi psixologiya fanining poydevorini tashkil etadi. Hozirgi kunda psixologiya inson shaxsini har tomonlama o'rganish, ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish va jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Drujinina.V.“Psixologiya“.Uchebnik.“Piter”,2003.
2. G'ozievE.G.Umumiypsixologiya.Toshkent.2007.12kitob.
3. G'ozievE.G. Muomala psixologiyasi.T-2001.

